управління та адміністрування. 2024. № 3(109). С. 74–90. DOI: 10.26642/ema-2024-3(109)-74-90.

2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 39. Ст. 292. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

3. Толкованов В. В., Щербак Н. В. Реформа державного управління: основні засади та пріоритети імплементації в контексті європейської інтеграції. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2026. № 2. С. 33–39. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2026.2.3.

4. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c

5. Матат А. В. Європейські стандарти прав людини та їх імплементація в Україні: аналіз Хартії ЄС про основоположні права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 235–239. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.32.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-32

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: МИСТЕЦТВО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Кучеренко Денис Сергійович
консультант з юридичних питань громадської організації, «Запорізький обласний центр культурного розвитку «Парнас» м. Запоріжжя, Україна

На початку II ст. н.е. відомі римські юристи займають найвищі посади на імператорській службі. Надавані ними відповіді з питань права, авторитет яких ґрунтується на професійних знаннях, офіційно визнаються державою джерелом права. Помпоній повідомляє: «Тому найкращий принцепс Адріан, коли мужі преторського рангу звернулися до нього з проханням дозволити їм надавати відповіді, відповів рескриптом, що такого права зазвичай не просять, а воно надається; і тому, якщо хтось упевнений у своїх знаннях і бажає бути корисним народові, нехай готує себе до надання відповідей» [1, с. 10]. Узгоджені судження юристів стають законами. «Відповіді юриспрудентів являють собою судження та думки тих, кому дозволено творити право. Якщо їхні

судження збігаються, то набуває сили закону те, у чому вони узгоджуються» [2, с. 25]. Поряд із практичною діяльністю юристи дедалі більше уваги приділяють науковій розробці права. Це знаходить вияв в інтенсивному розвитку юридичної літератури та викладанні права. Давньоримський поет-сатирик Децим Юній Ювенал (бл. 55–бл. 132 н.е.) у Сатирі I, написаній на початку II ст. н.е., показує звичний розпорядок дня заможного римлянина: «Сам день розподіляється гарним порядком справ: спочатку – спортула, потім – форум і знавець права Аполлон…» [3, с. 116]. Вислів «*І знавець права Аполлон»* у пізнішому античному коментарі пояснюється так: «…або тому, що біля храму Аполлона засідали та розглядали справи знавці права; або тому, що саме там Август заснував при храмі Палатинського Аполлона бібліотеку цивільного права та вільних наук» [4, с. 13-14]. Зростання обсягу та ускладнення правових знань вимагають від юриспрудентів звести їх у систему, а відповідні поняття – довести до рівня логічних моментів єдиного цілого. Німецький правознавець, романіст Готтгольд Юліус Рудольф Зом (1841–1917) зазначає: «Після періоду діалектичної підготовки, через який пройшла римська правова наука, настав час застосування вироблених положень, категорій та методологічних підходів до опрацювання безмежного масиву матеріалу» [5. с. 62].

Теоретичне узагальнення попередньої юридичної практики спирається на конкретне емпіричне знання, а наукова дискусія розуміється як спільний пошук правильного рішення конкретного казусу. Мислення визначається насамперед не зовнішніми філософськими теоріями, а внутрішньою логікою системи правових понять. Голова прокуліанців Луцій Нерацій Пріск (I ст. н.е.–після 119) у творі «Пергаменти» (лат. Membranae, від membrana – шкірочка, перетинка) застерігає: «Не слід досліджувати підстави установлень, інакше може бути спростовано багато з того, що є визначеним [1. с. 13]. За допомогою створення вигаданих (гіпотетичних) випадків відбувається перехід від мислення, заснованого на конкретних казусах, до виведення через аналогію зразкових казусів. Правові установлення піддаються ретельному казуїстичному аналізу, перевіряються на реальних або уявних випадках із простежуванням наслідків кожного принципу до його найвіддаленіших і найдрібніших проявів. Луцій Яволен Пріск (60–120 н.е.), голова сабініанців, у праці «Листи» (лат. Epistulae, від epistula – лист, від грец. epistolon – послання) пише: «У цивільному праві будь-яке означення є небезпечним, оскільки мало випадків, в яких воно не може бути спростовано» [6, с. 969]. Останній голова прокуліанців, Публій Ювентій Цельс Молодший (бл. 67–бл. 130 н.е.), у «Дигестах» (лат. Digestae, від digesta – зібране, приведене у систему, від digirere – розміщати у порядку) (у 39 книгах) здійснює

перехід від простого збирання казусів до їх систематизованого опрацювання у межах певного порядку, насамперед структури преторського едикту. Цельс вказує на пріоритет змісту закону над його словесною формою у понятійно-правовому мисленні. «Знати закони означає дотримуватися не стільки їхніх слів, скільки пізнати їхню сутність та юридичну силу» [1, с. 12]. Звертає увагу на перевагу загального над окремим: «…найменування необхідно сприймати не з думок окремих осіб, а із загального вживання» [6, с. 140]. Специфіка казуїстичного понятійно-правового мислення юриспрудентів щодо вироблення справедливого рішення розкривається у вислові Ульпіана: «Тому той, хто має намір займатися правом, насамперед повинен знати, звідки походить найменування ius. Воно походить від iustitia, адже, як влучно визначає Цельс, право є мистецтвом доброго і справедливого (лат. ius est ars boni et aequi). Заслужено нас називають жерцями, оскільки ми шануємо правосуддя та сповіщаємо знання про добре і справедливе, відокремлюючи справедливе від несправедливого, розрізняючи дозволене і недозволене, прагнучи робити людей добрими не лише страхом перед покараннями, але й заохоченням до винагород, і, якщо не помиляюся, прагнемо істинної, а не удаваної філософії» [1, с. 1]. Справедливе рішення у конкретному казусі виявляється та встановлюється за допомогою діалектичного методу у процесі інтелектуальної діяльності юриспрудентів у межах понятійної системи права.

У зв'язку із зростанням законодавчої влади імператора видання нових едиктів припиняється. За наказом імператора Адріана останній голова сабініанців, учень Яволена Пріска, Публій Сальвій Юліан (бл. 100–170 н.е.) у 131 році остаточно уніфікує матеріали преторського та едильського едиктів зведенням їх у систему «Постійного едикту Адріана» (лат. Edictum perpetuum Hadriani). Він змінює традиційний едиктальний порядок викладу окремих розділів, у деяких місцях уточнює текст із внесенням незначних змін до його змісту. Із цього часу претори втрачають право самостійно вносити зміни до едикту, проте імператор залишає за собою право його доповнювати. Слідом за цим із провінційних едиктів укладається єдиний провінційний юрисдикційний едикт (лат. Edictum provinciale), який стає стандартом для здійснення судочинства намісниками провінцій. В основу свого головного наукового твору «Дигести» (у 90 книгах) Юліан кладе «Постійний едикт», збирає велику кількість реальних і вигаданих казусів, а також об'єднує в єдину систему цивільне та преторське право. «Могутність цього твору полягала в його широкій казуїстиці, у розв'язанні незліченних правових випадків, у тій впевненості, з якою вся повнота правового життя була розгорнута, зроблена наочною та опанована юридичною думкою» [5. с. 62.]. Складні життєві випадки моделюються

і розв'язуються за допомогою рішень, які відповідають принципу *доброго та справедливого* (лат. bonum et aequum). Так, Павло повідомляє: «Цельс Молодший пише, що той, хто допустив прострочення у видачі [раба] Стиха, якого він зобов'язався передати, може згодом виправити це прострочення, запропонувавши його до виконання, адже це питання добра та справедливості; як він зауважує, у цьому роді питань під прикриттям авторитету юридичної науки часто припускаються згубних помилок. І це судження видається переконливим, його ж дотримується Юліан, адже коли розглядається питання про шкоду при рівному становищі обох сторін, то чому той, хто утримує річ, має переважати над тим, хто її витребовує?» [6, с. 665]. Луцій Ульпій Марцелл (сер.–друга пол. II ст.), учень Сальвія Юліана, у своїх «Дигестах» (у 31 книзі) наводить положення із рескрипту імператора Антоніна: «Хоча досить нелегко вносити зміни в усталений порядок, проте там, де цього вимагає очевидна справедливість, необхідно надавати допомогу» [1, с. 112].

Секст Помпоній (II ст. н.е.), викладач сабініанської школи, укладає «Енхірідій» (лат. Enchiridium, від грец. Enchiridion – посібник) – підручник, в якому узагальнено викладається рання історія римського права. Для початкової юридичної освіти Гай, Каллістрат Флорентин та інші юриспруденти пишуть невеликі посібники – «Інституції» (лат. Institutiones – лат. настанови, від instituere – навчати, виховувати). У них у певному систематичному порядку наводяться короткі пояснення основних *правил* (лат. regulae) та *означень* (лат. definitiones). У 160–161 роках сабініанець Гай (бл.120–бл.180) укладає «Інституції» (у 4 книгах) – перший підручник систематичного викладу права, в якому опрацьовуються узагальнення та систематики окремих правових установлень, яких досягли юриспруденти попередніх поколінь. Наукова система права подається у структурній єдності категорій матеріально-правових відносин й індивідуальних прав. Означення поняття римського цивільного права містить всі тогочасні джерела діючого права: «Цивільне право римського народу складається із законів, плебісцитів, конституцій принцепсів, едиктів осіб, наділених правом видавати едикти, відповідей юриспрудентів» [2, с. 24]. Щодо визначення загального поняття права Гай зазначає: «Однак кожне право, яким ми користуємося, стосується або осіб, або речей, або позовів» [2, с. 25]. Усе римське право поєднується в єдине ціле: особи – речі – позови, яке у подальшому отримає найменування *інституційної* системи.

Таким чином, досвід застосування римськими юриспрудентами у II ст. н.е. понятійно-правового мислення до наукової систематизації права, становить методологічну цінність для модернізації сучасної правової системи України.

Література:

1. *Digesta Iustiniani Augusti: Recognouit, adsumpto in operis societatem*. Vol. 1. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae duae. Berolini, apud Weidmannos, 1868. 906 S.
2. Gai Institutionum iuris civilis commentarii quattuor / recensuit Ph. E. Huschke. Editio separata altera. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1873. 243 S.
3. Juvenal. *Satiren. Saturae. Lateinisch–deutsch*. Herausgegeben, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Sven Lorenz. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017. 545 S. (Sammlung Tusculum).
4. Wessner P. *Scholia in Iuvenalem vetustiora* / coll., rec., ill. Paulus Wessner. Stutgardiae: B. G. Teubner, 1967. 338 S.
5. Sohm R. *Institutionen des römischen Privatrechts*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888. 172 S.
6. *Digesta Iustiniani Augusti*: *Recognouit, adsumpto in operis societatem*. Vol. 2. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae duae. Berolini, apud Weidmannos, 1870. 969 S.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-33

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА КУПІВЛІ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Кушнір Петро Миколайович
аспірант
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

У науковій літературі переважне право купівлі земельної ділянки розглядають як несамостійне право, похідне від основного правовідношення (оренди, спільної власності) [1], а його місце в системі суб'єктивних цивільних прав залишається дискусійним. Водночас рекодифікація цивільного законодавства відкриває для цього переважного права нову перспективу. Автори Концепції оновлення Цивільного кодексу України запропонували передбачити «речове право переважної купівлі земельної ділянки в переліку обмежених речових прав з усіма ознаками, властивим цьому інституту права» [2]. Проєкт Цивільного кодексу України [3], прийнятий Верховною Радою України